

Mykhailo Hrushevsky's socio-political activity at the SSS forum in modern historiographic discussions

Yurii P. Drabchuk

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

Postgraduate Student, (Ukraine)

e-mail: yuriy.drabchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0001-4538>

Abstract.

The purpose of the article is to reproduce the reception of M. Hrushevsky's socio-political activity at the SSS forum in modern Ukrainian historiography. **The research methodology** is based on the complex use of the principles of historicism, objectivity and systematicity, as well as general scientific (generalization, comparison, analysis and synthesis) and special-historical (historical-comparative, historical-genetic, historical-psychological and historical-typological) methods of historiographical research. **The scientific novelty** of the article lies in the study of the little-known problem of the reception of M. Hrushevsky's activity as the head of the SSS in the historiography of the late 20th – early 21st centuries. **As a result**, it is noted that the problem of M. Hrushevsky's socio-political activity at the SSS forum has gained considerable popularity in modern Ukrainian historiography. Relying on the powerful achievements of diasporic Ukrainian studies and updating considerable deposits of diverse sources (institutional document circulation, epistolary, memoirs, journalism, etc.), researchers of our time have finally brought the public service of the leader of the Shevchenko Society out of the "shadow" of the purely academic projects he implemented. Therefore, numerous attempts have been made to recreate the powerful awareness-raising and modernizing influence on wide circles of Ukrainians of many publishing, popular science and educational initiatives of M. Hrushevsky, implemented with the support of members of the National Society of Ukrainian Studies from both sides of the Zbruch River. This has made it possible to speak with reason about the key role of the Society as a modernizer of nation-building processes. At the same time, intensive research into the public service of the Lviv professor has revealed several promising historiographical research areas. Among them, the problem of a comprehensive understanding of the cultural policy of M. Hrushevsky as a scientific manager is of particular importance. Clarification of this and other issues will make it possible to approach the preparation of a panoramic history of the SSS during the period of institutional takeoff.

Keywords: M. Hrushevsky, Shevchenko Scientific Society, modern Ukrainian historiography, reception.

Суспільно-політична діяльність Михайла Грушевського на форумі НТШ у сучасних історіографічних дискусіях

Юрій Драбчук

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

аспірант (Україна)

e-mail: yuriy.drabchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0001-4538>

Анотація.

Мета статті полягає у відтворенні рецепції суспільно-політичної діяльності М. Грушевського на форумі НТШ в сучасній українській історіографії. **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексне використання принципів історизму, об'єктивності і системності, а також загальнонаукових (узагальнення, порівняння, аналіз і синтез) і спеціально-історичних (порівняльний, генетичний, психологічний та типологічний) методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні малознаної проблеми рецепції діяльності М. Грушевського як голови НТШ в історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. **У підсумку** відзначено, що проблема суспільно-політичної діяльності М. Грушевського на форумі НТШ набула чималої популярності в сучасній українській історіографії. Спираючись на потужний доробок діаспорного українознавства й актуалізувавши чималі поклади різнопланових джерел (інституційний документообіг, епістолярій, мемуари, публіцистику й ін.), дослідники нашого часу вивели громадське служіння

.....
керманича Шевченкового товариства з «тіні» реалізованих ним суто академічних проєктів. Відтак постали численні спроби відтворити потужний освідмлюючий і модернізуючий впливи на широкі кола українства багатьох видавничих, науково-популярних і освітніх ініціатив М. Грушевського, реалізованих за підтримки членів НТШ з обох боків Збруча. Це дозволило аргументовано говорити про ключову роль Товариства як модернізатора націєтворчих процесів. Разом із тим, інтенсивне дослідження громадського служіння львівського професора виявило низку перспективних історіографічних сюжетів. Серед них особливою вагомістю позначено проблему комплексного осмислення культурної політики М. Грушевського як наукового менеджера. З'ясування цього та низки інших питань уможливить підійти до підготовки панорамної історії НТШ періоду інституційного злету.

Ключові слова: М. Грушевський, Наукове товариство імені Шевченка, сучасна українська історіографія, рецепція.

Постановка проблеми. Коли йдеться про галицький період життя та діяльності Михайла Грушевського, у поле зору неодмінно потрапляє різнобічна праця вченого на форумі НТШ. З огляду на це, протягом XX – першої чверті XXI ст. історіографи та публіцисти доволі повно проаналізували масштабність національного служіння автора «Історії України-Руси» як керманича цієї некоронованої української Академії наук. Втім, тривалий час, фактично аж до здобуття Україною незалежності, в історіографічному дискурсі домінували суто науково-організаційні сюжети, як найбільш вагомий для модернізації тогочасної інтелектуальної культури українського народу. Суспільно-політична ж складова діяльності М. Грушевського як голови НТШ тривалий час залишалася на другому плані й не артикулювалася як значуща історіографічна проблема. Студії останніх десятиліть, підготовлені на постійно зростаючій джерельній базі (інституційний документообіг, епістолярій, мемуари й ін.) довели, що найуспішніший очільник Товариства бачив його не тільки як академічну інституцію, але й ефективний майданчик для реалізації назрілих для нації суспільно-політичних завдань. Відтак постала чимала за обсягом і різножанрова за змістом література, що вимагає підсумування для з'ясування консенсусних і дискусійних сюжетів суспільно-політичної грушевськіани.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські історіографи є солідарними в переконанні, що грушевськознавство постає чи не найбільш динамічним напрямком вітчизняної соціогуманітаристики кінця XX – першої чверті XXI ст. (Тельвак, 2010; Тельвак, 2011а; Тельвак, 2011b; Тельвак, Тельвак, 2021). Серед іншого, на сьогодні певною мірою з'ясовано й особливості осмислення проблеми «Грушевський та НТШ». До неї в невеликих історіографічних оглядах до своїх статей зверталися дослідники суспільно-політичної діяльності М. Грушевського в Галичині Ігор Гирич (Гирич, 2012; Гирич, 2023), Микола Литвин (Литвин, 2023), Віталій Тельвак (Тельвак, 2003; Тельвак, 2004–2005; Тельвак, 2008а; Тельвак, 2013) та ін. Втім, історіографічний аналіз цих та інших дослідників, з огляду на утилітарну роль, здебільшого має бібліографічний характер, що ускладнює розуміння процесу ускладнення історіографічного процесу дослідження обраної нами проблеми. Це й зумовило актуальність обраної нами теми.

Мета статті – відтворити рецепцію суспільно-політичної діяльності М. Грушевського на форумі НТШ в сучасній українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Розуміння вагомості суспільно-політичної складової діяльності М. Грушевського як голови НТШ уперше було артикульоване під час роботи низки наукових конференцій першої половини 1990-х рр., якими українські гуманітарії вшановували ювілейні дати Великого Українця та Шевченкового товариства. Так, цілісно проблему суспільно-політичного служіння керманича НТШ окреслив перший голова відновленої на материкових теренах інституції Олег Романів у доповіді «Михайло Грушевський і його роль у становленні та розвитку української національної науки (Наукове товариство ім. Шевченка у Львові)» (Романів, 1994). Спираючись на потужну діаспорну традицію вивчення Шевченкової інституції, він наголосив, що саме за головування М. Грушевського вона набула піку своєї впливовості на український загал. Цьому сприяло, вказує львівський учений, подолання головою Товариства вузькопартійних інтересів та галицького партикуляризму, що уможливило залучення до культурної праці діячів багатьох ідейних орієнтацій. У підсумку була розгорнута подиву гідна культурна діяльність, яка мала потужний політичний зміст, адже готувала українство до викликів модернізації.

Деталізуючи суспільно-політичне значення діяльності очолюваного М. Грушевським НТШ, О. Романів навів найбільш промовисті приклади. Першочергово він охарактеризував розгорнуту професором масштабну видавничу роботу, проваджену в послідовно соборницькому дусі. Саме головні періодичні трибуни Товариства «Записки НТШ» та «Літературно-науковий вістник» (далі – ЛНВ), слушно наголошує сучасний учений, стали осередками кооперації

поділених кордоном інтелектуалів, а також майданчиками популяризації українських культурних, а відтак і громадських домагань.

Ще більший громадський резонанс, на слушне переконання О. Романіва, мала мовна політика голови НТШ. Дослідник змальовує принципову позицію М. Грушевського та його колег у справі допуску українських доповідей на сумнозвісний Київський археологічний з'їзд, що дозволило медійно «розкрутити» проблему утисків нашої культури в імперії Романових. Поряд із цим, твердить сучасний історіограф, львівський професор від імені очолюваної установи ініціював тривалу кампанію зі знесення заборони української мови і завдяки підтримці своїх колег з російської Академії наук домогся цього важливого для культурного поступу наддніпрянських земляків рішення. Не менш принципово, наголошує О. Романів, була тверда позиція М. Грушевського і в справі обстоювання прав української мови у здомінованому поляками Львівському університеті.

Подібне до щойно проаналізованого розуміння вагомості політичного вектору розгорнутої М. Грушевським на форумі НТШ культурно-освідомлюючої праці продемонстрував інший авторитетний львівський учений Ярослав Дашкевич (Дашкевич, 1994). Він виопукив дві ключові засади культурної політики очільника Шевченкового товариства. Перша – послідовне соборництво всіх його інтелектуальних починань, що було покликане мінімізувати історичні виклики у вигляді приналежності українців до різних політичних систем, релігійних конфесій та ментальних настанов. Другою, за слушним переконанням сучасного історіографа, була засада послідовної україномовності всієї культурної праці як передумови її ефективності для освідомлення широких кіл громадськості. Особливо непростою реалізація цієї засади була в умовах драконівських заборон українства в Російській імперії. Втім, наголошує Я. Дашкевич, очоливши створене як своєрідне наддніпрянське продовження НТШ Українське наукове товариство і об'єднавши таким чином український науковий рух «на засаді персональної унії», визначний учений впорався з цим викликом і відвів від наддніпрянських земляків загрозу національної смерті.

Накопичені протягом ХХ ст. чимала джерельна база та солідний інтерпретаційний досвід уможливили появу спеціальних студій над інституційним феноменом НТШ за часів головування М. Грушевського. Така перша спроба в українській історіографії доби незалежності належить Віктору Савенку. В дисертації «Роль Наукового товариства ім. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.)» (Савенко, 1997) та низці статей (Савенко, 2010) він всебічно з'ясував значущість ініційованих М. Грушевським проєктів для перетворення поділеного кордоном та маргіналізованого політичними домінантами українського народу на новочасну націю. Тернопільський дослідник з належною докладністю зупинився на визначних видавничих, науково-освідомлюючих і лекційно-популяризаторських здобутках львівського професора та його колег по Шевченковому товариству. Ця різнопланова праця, аргументовано довів В. Савенко, уможливила модерне національне відродження та повернення політичної суб'єктності в 1917 р.

Щойно наведені спостереження були цілком акцептовані й поглиблені авторами перших панорамних біографій Великого Українця. Так, знані українознавці Юрій Шаповал та Ігор Верба в своїй ґрунтовній спробі життєпису вченого окрему увагу присвятили реконструкції різноплановості його культурно-громадської праці на форумі НТШ (Шаповал, Верба, 2005, с. 61-68, 78-84). Вони вперше на багатьох прикладах довели, що більшість ініційованих М. Грушевським академічних проєктів мали чималий громадський ефект, адже були спрямовані на навздогінну модернізацію тогочасного українства, яке позбавлялося архаїчного етнографізму та входило до світу новочасних націй. Серед таких академічно-культурних проєктів київські автори найбільш розлого відтворили розгорнуту львівським професором інтенсивну масштабну видавничу діяльність, що показала інтелектуальну дозрілість українства. Найбільш же потужним соборницьким заходом для сучасних історіографів аргументовано стало влаштування М. Грушевським і його однодумцями літніх вакаційних курсів у Львові в 1904 р., що об'єднали молодь поділених збручанським кордоном українських земель в її бажанні пізнати, а згодом і збагатити національну культуру.

Поряд із цими громадськими ініціативами М. Грушевського, Ю. Шаповал та І. Верба зупинилися на аналізі й суто політичних акцій, що їх ініціювало очолюване львівським професором Шевченкове товариство. В цьому аспекті в поле їхнього зору потрапили згадувані вище заходи НТШ з утвердження культурної рівноправності української мови як інструменту наукової комунікації. Також київські історіографи вказали на цілеспрямовані зусилля очільника Товариства та його колег зі створення національного історичного календаря, який мав замінити імперські за суттю російські і польські традиції вшанування нав'язаних українцям подій і персоналій. Ця успішна акція, наголошують Ю. Шаповал та І. Верба, мала чималий модернізуючий вплив на свідомість широких кіл громадськості.

До проблеми суспільно-політичного вектору діяльності М. Грушевського як голови НТШ у своїй спробі інтелектуальної біографії вченого звернувся і авторитетний сучасний історіограф Сергій Плохій (Плохій, 2011, с. 58-60). Подібно до інших дослідників, він наголосив, що львівський професор уважав Товариство частиною ширшої, ніж звичайна академічна інституція, націєтворчої ініціативи. Ілюструючи цю тезу, гарвардський дослідник зосередився на перетворенні НТШ під кермою автора «Історії України-Руси» на найбільш впливовий серед громади соборницький майданчик, де інтелектуали різних партійних орієнтацій і кількох поколінь доволі ефективно виробляли модерний канон національної культури, що утверджував українство як політично дозрілий феномен.

Подібно до інших грушевськознавців, сучасний історіограф вказав на потужний суспільно-політичний резонанс низки ініціатив Грушевського-голови. Вповні виправдано він виокремив своєчасність мовної політики львівського історика. Його принципова позиція у справі допуску українських рефератів на Київський археологічний з'їзд, доводить С. Плохій, в довгостроковій перспективі дозволила вивести українське питання на загальноєвропейський рівень і надати широкого розголосу ганебним фактам культурного упослідження одного з найбільших слов'янських народів.

Найбільше на сьогодні про культурну політику М. Грушевського як голови НТШ написали автори фундаментальної біографії вченого Руслан Пиріг та Віталій Тельвак. В їхній монографії цьому сюжету відведено окрему розлогу частину (Пиріг, Тельвак, 2016, с. 115-133; Пиріг, Тельвак, 2021, с. 117-136). Згадані історіографи особливо ретельно відтворили громадський резонанс численних культурних ініціатив львівського професора, що на перший погляд були суто академічними. Втім, слушно зауважили сучасні грушевськознавці, промоція української культури як цілком самобутнього, соборницького та модерного феномену в умовах тогочасної імперської дійсності була неабиякою відважною політичною акцією.

Виопуклюючи громадсько-політичну «підкладку» діяльності Грушевського-голови, Р. Пиріг та В. Тельвак слідом за попередниками аналізують плідну видавничу працю, численні освітні ініціативи та популяризаційні проекти НТШ. Завдяки їм, автору «Історії України-Руси» вдалося перетворити колись партійну установу народовців на авторитетний майданчик культурного соборництва, що ставав дедалі більш впізнаваним для зацікавлених українським рухом європейських оглядачів. Поряд із цими поширеними в літературі сюжетами, сучасні історіографи вперше актуалізували питання громадської значущості праці НТШ-івців на чолі з М. Грушевським з виховання нового покоління українських публічних інтелектуалів. Шевченкова інституція розглядається грушевськознавцями як своєрідний «інкубатор» для кадрів національної інтелігенції, в якому пройшла вишкіл громадської праці й отримала всебічну підтримку молодь, що їй судилося визначати долю українства в бурхливих подіях першої половини ХХ ст.

Накопичені протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. спостереження стосовно інституційного виміру історичної політики автора «Історії України-Руси» призвели до виокремлення цього сюжету як самостійного об'єкту історіографічного аналізу. Вперше концептуально до проблеми суспільно-політичного служіння М. Грушевського на форумі НТШ підійшов Ігор Гирич. В кількох ґрунтовних статтях (Гирич, 2012; Гирич, 2023) він розлого і переконливо довів, що львівський професор розбудовував очолювану ним інституцію не лише як академічну установу, але й організацію, яка в умовах відсутності національної державності мала реалізовувати широкий спектр завдань громадсько-політичного плану. Аргументуючи власне бачення НТШ за часів головування М. Грушевського як культурно-політичного проекту, київський історіограф звернув увагу читача на низку найбільш промовистих сюжетів.

Першочергово І. Гирич змалював контекст науково-організаційної праці визначного історика. У зв'язку з цим він наголосив, що в умовах відсутності національної державності найавторитетніша наукова інституція мислилася лідерами українства як своєрідний майданчик для вироблення й апробації ефективних інструментів культурного освідомлення загалу. З огляду на це вона набувала функцій своєрідного міністерства культури і освіти, що мало модерувати процес світоглядної модернізації українства у багатьох важливих для становлення нації аспектах. Такі серйозні завдання вимагали солідарної участі всієї тогочасної нечисленної української інтелігенції, що пояснює послідовну акцію М. Грушевського з деполітизації НТШ. Як відомо, завдяки цій інклюзивній політичній позиції, лави Товариства поповнили такі потужні культурні робітники, як радикали І. Франко та М. Павлик.

Інший сюжет, що його вперше комплексно актуалізував у сучасній історіографії І. Гирич, фокусується на свідомому перетворенні М. Грушевським очолюваного НТШ на найбільш активного агента свідомісних зрушень у середовищі тогочасного українства. Київський учений наводить промовистий приклад участі Товариства в інтелектуальних війнах за історію. Мовиться про те, що М. Грушевський звернув увагу на потребу деколонізації історичної пам'яті українців

через відмову від спільного відзначення з історичними суперниками нашого народу (передусім, поляками та росіянами) імперських за своїм характером ювілеїв і протиставлення їм національно-значущих дат. Так, замість широко розрекламованих наприкінці XIX ст. ювілеїв Пушкіна і Міцкевича, М. Грушевський обґрунтував доцільність й організував зусиллями НТШ-івців масштабні урочистості з нагоди відзначення століття «Енеїди» Івана Котляревського. Подібною, вказує І. Гирич, була позиція М. Грушевського і у випадку відмови очолюваного ним НТШ вшанувати ювілей Францішека Палацького, якого чеські організатори виставляли поборником офіційного слов'янофільства. Натомість, твердить сучасний історіограф, саме голова Товариства започаткував традицію ювілейного вшанування національних історичних героїв, приміром, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Миколи Гоголя й ін.

Ще одним промовистим прикладом участі очолюваного М. Грушевським НТШ у тогочасному суспільно-політичному житті І. Гирич називає згадувану вище принципову позицію стосовно використання української мови як інструменту культурної комунікації в імперському просторі. Завдяки принциповій позиції членів Товариства стосовно участі в XI Київському археологічному з'їзді, наголошує сучасний історіограф, відбулася важлива суспільна диференціація на прихильників вільного розвитку українства та симпатиків імперської культурної домінації на теренах Східної Європи. «Фактично саме М. Грушевський і НТШ були першою громадською силою, – твердить київський вчений, – котра поставила проблему мови в контексті доведення окремішності української культури, а отже, й окремішності політичної» (Гирич, 2023, с. 97).

Зрештою, вперше в історіографії спеціальну увагу звертає І. Гирич, М. Грушевський від імені очолюваного ним Шевченкового Товариства ініціював складну акцію зі скасування в Російській імперії заборонних указів проти української мови. НТШ стала інституцією, яка офіційно звернулася до Петербурзької Академії наук з проханням дати фахове заключення урядовим чиновникам для знесення ганебної заборони. У підсумку цієї непростой комунікації, як знаємо, дозвіл на друк українських видань в Росії був врешті отриманий, а НТШ-івський правопис («желехівка») замінив архаїчну «ярижку». Узагальнюючи наведені ним солідні аргументи, І. Гирич аргументовано підсумував: «Через М. Грушевського, як голову, НТШ відповідало на усі суспільно-політичні виклики модерного часу» (Гирич, 2023, с. 97). Відзначимо, що проаналізовані щойно тези І. Гирича стали рамковими для сучасних історіографів при осмисленні ними феномену культурної політики автора «Історії України-Руси».

Проблему суспільно-політичної праці М. Грушевського на форумі очолюваного ним НТШ вкотре актуалізував ювілей Товариства. В численних публікаціях з нагоди 150-ліття Шевченкової інституції чимало йшлося і про цю дедалі популярнішу історіографічну проблему. Найбільш містко до неї у статті «Суспільно-політичний чинник діяльності Наукового товариства імені Шевченка (кінець XIX – перша третина XX ст.)» підійшов Микола Литвин. Вже на початку своєї розвідки львівський учений слушно наголосив, що під керівництвом визначного діяча НТШ було «не лише найбільшим науковим осередком українознавства, а й органічною складовою [...] загальноукраїнських суспільно-культурних процесів по обидва береги Збруча» (Литвин, 2023, с. 59). Узагальнюючи цю тезу, сучасний історіограф докладно проаналізував найбільш промовисті сюжети.

Передусім, М. Литвин комплексно зосередився на тих питаннях, які перед ним вже обговорювали українські грушевськознавці. Так, сучасний історіограф вказав на принципову соборницьку поставу Грушевського-голови, що за кожної нагоди залучав до численних започаткованих ним проєктів наддніпрянських інтелектуалів, які у співпраці з галицькими колегами виробляли важливі для національної єдності практики культурно-громадського порозуміння. Іншим проявом цієї послідовної соборницької акції М. Литвин виправдано називає поширення діяльності НТШ на наддніпрянські терени після полегшення умов розвитку української культури в імперії Романових внаслідок першої російської революції. Ефектом цієї культурної «експансії» стало, приміром, закладання книгарень НТШ на підросійських землях. Ще одною потужною соборницькою ініціативою сучасний історіограф слушно атестує проведення за ініціативи М. Грушевського українських університетських курсів влітку 1904 р.

Поряд із цими популярними історіографічними сюжетами, М. Литвин запропонував низку нових аспектів реалізації М. Грушевським його громадської програми на форумі Шевченкової інституції. Приміром, чималим евристичним потенціалом позначено його спостереження, що саме за ініціативи голови НТШ інституція стала прихистком для наддніпрянських емігрантів. Мовиться про те, що втікаючи від переслідувань охранки, останні шукали у Львові засобів для життя та можливостей реалізації громадських задумів. Таким чином, коло НТШ-івців розширилося за рахунок активних політичних діячів як-то В. Дорошенко, М. Залізняк, О. Назарів, В. Козловський й багато інших. Наддніпрянські інтелектуали, наголошує львівський учений, всіляко допомагали М. Грушевському в реалізації його культурно-громадських проєктів і

..... помітно поглиблювали політичний вектор функціонування інституції. У підсумку М. Литвин аргументовано наголосив, що завдяки М. Грушевському очолюване ним Товариство стало «не лише важливим інституційним майданчиком для майбутньої академії наук, але й утвердження державно-соборних ідей» (Литвин, 2023, с. 71).

Зрештою, чимало на сьогодні написано стосовно рецепції суспільно-політичної діяльності М. Грушевського як очільника НТШ. Уперше комплексно до цієї проблеми у низці статей (Тельвак, 2006; Тельвак, 2012а; Тельвак, 2015; Тельвак, 2016а; Тельвак, 2016b) і монографій (Тельвак, 2008b; Тельвак, 2012b) підійшов Віталій Тельвак. Актуалізуючи широке коло перед тим невідомих та малознаних джерел (полемічні тексти, мемуарні рефлексії, рецензії та ін.) він реконструював процес осмислення сучасниками львівського професора його багатогранної праці на чолі Шевченкового товариства. Дрогобицький історіограф переконливо довів, що зацікавлені феноменом М. Грушевського інтелектуали кінця XIX – початку XX ст. солідарно акцентували увагу власне на суспільно-політичному ефекті його численних освітньо-наукових ініціатив (Тельвак, 2017; Тельвак, Курилишин, Тельвак, 2022; Тельвак, Тельвак, 2022; Тельвак, Сабінський, 2022). При цьому українські оглядачі підносили освідомлююче значення всієї діяльності львівського професора як очільника Товариства, його успішні заходи з модернізації національної свідомості широких кіл громадськості з обох боків збручанського кордону. Під впливом цих оцінок, твердить сучасний учений, перебували чеські, німецькі та французькі оглядачі (Telvak, Telvak, 2018; Telvak, Yanyshyn, Telvak, 2023; Telvak, Yanyshyn, 2021), підносячи в своїх оглядах важливість для українства культурної політики автора «Історії України-Руси».

З цих же причин, як на багатьох прикладах довів В. Тельвак, діяльність Грушевського-голови критикували наші національні суперники. Польські публіцисти, москвофільські діячі та російські чорносотенці одностайно наголошували, що львівський професор перетворив очолювану ним інституцію на осередок вироблення дієвих практик національного опору й ефективний майданчик популяризації домагань модерного українства. З огляду на це, вони намагалися всіляко обмежити – шляхом профанаційної риторики (в Галичині) чи інформування репресивних органів (на Наддніпрянщині) – культурний вплив на український загальний ініційований НТШ-івцями акцій. Втім, підсумовує дрогобицький історіограф, попри зрозумілі оціночні відмінності в публіцистиці кінця XIX – початку XX ст., сучасники М. Грушевського були солідарні у визнанні потужності впливу на громадськість різнопланової діяльності очолюваного ним НТШ.

В руслі зойно наведених історіографічних спостережень працювали й інші сучасні дослідники рецепції суспільно-політичної праці М. Грушевського на форумі НТШ. Так, Інна Демуз в монографії «Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох» ретельно узагальнила провідні сюжети осмислення проблеми в літературі останніх десятиліть імперської доби (Демуз, 2014, с. 100-120). Зосередившись на українській рецепції, переяславська дослідниця слушно вказала, що співвітчизники голови НТШ загалом високо оцінили розгорнуту ним різнопланову діяльність і неодмінно наголошували на її потужному впливі на поділену імперським кордоном громадськість.

Найбільш актуальне звернення до рецепції громадського служіння М. Грушевського на форумі НТШ належить маріупольській історикині Наталі Романцовій. У монографії «Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). Проблема в українській історіографії» вона торкнулася і особливостей сприйняття сучасниками визначного історика його культурної політики (Романцова, 2019, с. 146-154). При цьому історикиня подібно до переяславської колеги сфокусувалася здебільшого на українських оцінках. Сучасний історіограф на багатьох прикладах довела, що саме схвальне чи осудливе ставлення до розгорнутої М. Грушевським суспільно-політичної діяльності на форумі НТШ стало маркером приналежності оглядачів до демократичного чи реакційного таборів. Відтак, слушно вказує Н. Романцова, можна говорити про існування української демократичної й консервативної, російської поступової, москвофільської та правомонархічної оптик сприйняття громадського служіння львівського професора як голови Шевченкового товариства. Незважаючи на таку оціночну поліфонію, аргументовано висновує вона, сучасники були солідарними у визнанні крупного організаційного таланту М. Грушевського та феноменальності його національного служіння.

Висновки. У підсумку відзначимо, що проблема суспільно-політичної діяльності М. Грушевського на форумі НТШ набула чималої популярності в сучасній українській історіографії. Спираючись на потужний доробок діаспорного українознавства й актуалізуючи чималі поклади різнопланових джерел (інституційний документообіг, епістолярій, мемуари, публіцистику й ін.), дослідники нашого часу нарешті вивели громадське служіння керманича Шевченкового товариства з «тіні» реалізованих ним суто академічних проєктів. Відтак постали численні спроби відтворити потужний освідомлюючий і модернізуючий впливи на широкі кола українства багатьох видавничих, науково-популярних і освітніх ініціатив М. Грушевського,

реалізованих за підтримки членів НТШ з обох боків Збруча. Це дозволило аргументовано говорити про ключову роль Товариства як модернізатора націєтворчих процесів. Разом із тим, інтенсивне дослідження громадського служіння львівського професора виявило низку перспективних історіографічних сюжетів. Серед них особливою вагомістю позначено проблему комплексного осмислення культурної політики М. Грушевського як наукового менеджера. З'ясування цього та низки інших питань уможливить підійти до підготовки панорамної історії НТШ періоду інституційного злету.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячності усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження або публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Гирич, І. (2012). Наукове товариство ім. Шевченка як суспільно-політичний проєкт Михайла Грушевського. *Вісник НТШ*. 47, 19-24.
- Гирич, І. (2023). Наукове товариство імені Шевченка як національно-політичний проєкт Київської громади та Михайла Грушевського. *150 років на службі української науки та культури. Гуманітарні науки*. Львів, 80-98.
- Дашкевич, Я. (1994). Михайло Грушевський – організатор української національної науки. *Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції*. Львів, 93-102.
- Демуз, І. О. (2014). *Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох: монографія*. Переяслав-Хмельницький, 681 с.
- Литвин, М. (2023). Суспільно-політичний чинник діяльності Наукового товариства імені Шевченка (кінець XIX - перша третина XX ст.). *Український історичний журнал*. 6 (573), 58—77.
- Пиріг, Р., Тельвак, В. (2016). *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ : Либідь, 576 с.
- Пиріг, Р., Тельвак, В. (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС, 572 с.
- Плохій, С. (2011). *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*. Київ : Критика, 599 с.
- Романів, О. (1994). Михайло Грушевський і його роль у становленні та розвитку української національної науки (Наукове товариство ім. Шевченка у Львові). *Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції*. Львів, 80-92.
- Романцова, Н. І. (2019). *Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.)*. Проблема в українській історіографії. Маріуполь: МДУ, 528 с.
- Савенко, В. В. (1997). *Роль Наукового товариства ім. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 289 арк.
- Савенко, В. (2010). Діяльність НТШ в українознавчій сфері (кінець XIX – початок XX ст.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 5, 1, 18-27.
- Тельвак, В. (2003). Проблеми дослідження теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського на сторінках «Українського історика». *Український історик*. 1–5, 177–192.
- Тельвак, В. (2004–2005). Польська грушевськіана кінця XIX – початку XX ст. *Український історик*. 3–4 / 1, 47-60.
- Тельвак, В. (2006). Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX – XX ст.). *Український історичний журнал*. 5, 67–82.
- Тельвак, В. (2008а). Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*. 6, 111–125.
- Тельвак, В. (2008b). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич. 494 с.
- Тельвак, В. (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*. 3, 29-35.
- Тельвак, В. (2011а). Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*. 2-3 (273), 290-298.
- Тельвак, В. (2011b). Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років*. 5, 72–82.
- Тельвак, В. (2012а). Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 22, 483-498.

- Тельвак, В. (2012b). *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Дрогобич. 169 с.
- Тельвак, В. (2013). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. 6, 104–107.
- Тельвак, В. (2015). Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*. 1–2, 35–64.
- Тельвак, В. (2016a). Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F*. LXXI, 65–88.
- Тельвак, В. (2016b). П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*. 2, 4–50.
- Тельвак, В. (2017). Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця XIX – першої третини XX століття. *Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції*. CCLXX, 82–102.
- Тельвак, В. В., Тельвак, В. П. (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 5, 4–16.
- Тельвак, В., Курилишин, К., Тельвак, В. (2022). Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 28, 347–371.
- Тельвак, В. В., Тельвак, В. П. (2022). Михайло Грушевський у колі французьких колег: проблеми рецепції. *Eminak*. 4 (40), 120–138.
- Тельвак, В., Сабінський, М. (2022). «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Eminak*. 1 (37), 100–109.
- Шоповал, Ю., Верба, І. (2005). *Михайло Грушевський*. Київ: Альтернативи, 351 с.
- Telvak, V., Telvak, V. (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*. 7, 46–53.
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*. XXIV/2, 89–104.
- Telvak, V., Yanyshyn, B. (2021). „Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. 25, 1, 71–90.

References:

- Hyrych, I. (2012). Naukove tovarystvo im. Shevchenka yak suspilno-politychnyi proekt Mykhaila Hrushevskoho [The Shevchenko Scientific Society as a socio-political project of Mykhailo Hrushevsky]. *Visnyk NTS*. 47, 19–24. [in Ukrainian].
- Hyrych, I. (2023). Naukove tovarystvo imeni Shevchenka yak natsionalno-politychnyi proekt Kyivskoi hromady ta Mykhaila Hrushevskoho [The Shevchenko Scientific Society as a national-political project of the Kyiv community and Mykhailo Hrushevsky]. *150 rokiv na sluzhbi ukrainskoi nauky ta kultury. Humanitarni nauky*. Lviv, 80–98. [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya. (1994). Mykhailo Hrushevskyi – orhanizator ukrainskoi natsionalnoi nauky [Mykhailo Hrushevsky – the organizer of Ukrainian national science]. *Mykhailo Hrushevskyi. Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi yuvileinoi konferentsii – Mykhailo Hrushevskyi. A collection of scientific papers and materials of the International Jubilee Conference*. Lviv, 93–102. [in Ukrainian].
- Demuz, I. O. (2014). *Naukovi tovarystva na terenakh Ukrainy XIX – pochatku XX st.: poliloh uchenykh i epokh: monohrafiia* [Scientific societies in Ukraine in the 19th - early 20th centuries: a polylogue of scientists and eras]. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 681 s. [in Ukrainian].
- Lytvyn, M. (2023). Suspilno-politychnyi chynnyk diialnosti Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka (kinets XIX - persha tretyna XX st.) [Socio-political factor of the activity of the Shevchenko Scientific Society (late 19th - first third of the 20th century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal - Ukrainian Historical Journal*. 6 (573), 58–77. [in Ukrainian].
- Pyrig, R., Telvak, V. (2016). *Mykhailo Hrushevskyi: bihrafichnyi narys* [Mykhailo Hrushevskyi: biographical essay]. Kyiv, 576 s. [in Ukrainian].
- Pyrih, R., Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskyi: zhyttiepys na tli doby* [Mykhailo Hrushevskyi: biography against the backdrop of the times]. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLluS. 572 s. [in Ukrainian].
- Plohiy, S. (2011). *Velykyi peredil. Nezvychaina istoriia Mykhaila Hrushevskoho* [Great redistribution. The unusual story of Mykhailo Hrushevskyi]. Kyiv, 528 s. [in Ukrainian].
- Romaniv, O. (1994). Mykhailo Hrushevskyi i yoho rol u stanovlenni ta rozvytku ukrainskoi natsionalnoi nauky (Naukove tovarystvo im. Shevchenka u Lvovi) [Mykhailo Hrushevskyi and his role in the

- formation and development of Ukrainian national science (Shevchenko Scientific Society in Lviv)]. *Mykhailo Hrushevskiyi. Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi yuvileinoi konferentsii – Mykhailo Hrushevskiyi. A collection of scientific papers and materials of the International Jubilee Conference*. Lviv, 80-92. [in Ukrainian].
- Romantsova, N. I.** (2019). *Mykhailo Hrushevskiyi v istorychnii nauks (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriografii* [Mykhailo Hrushevsky in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]. Mariupol: MDU, 528 s. [in Ukrainian].
- Savenko, V. V.** (1997). *Rol Naukovoho tovarystva im. Shevchenka v ukrainskomu natsionalnomu vidrozhenni (druha polovyna XIX st. – pochatok XX st.)* [The role of the Shevchenko Scientific Society in the Ukrainian national revival (second half of the 19th century – beginning of the 20th century)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Chernivtsi, 289 ark. [in Ukrainian].
- Savenko, V.** (2010). *Diialnist NTSh v ukrainoznavchii sferi (kinets XIX – pochatok XX st.)* [The activities of the National Society of Ukrainian Studies in the field of Ukrainian studies (late 19th – early 20th centuries)]. *Ukraina–levropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istorii, mizhnarodni vidnosyny - Ukraine–Europe–World. International collection of scientific papers. Series: History, international relations*. 5, 1, 18-27. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2003). *Problemy doslidzhennia teoretyko-metodolohichnoi spadshchyny M. Hrushevskoho na storinkakh «Ukrainskoho istoryka»* [Problems of researching the theoretical and methodological heritage of M. Hrushevsky on the pages of "Ukrainian Historian"]. *Ukrainskyi istoryk - Ukrainian Historian*. 1–5, 177–192. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2004–2005). *Polska hrushevskiana kintsia XIX – pochatku XX st.* [Polish Hrushevskyana of the late 19th – early 20th centuries]. *Ukrainskyi istoryk - Ukrainian Historian*. 3–4 / 1, 47–60. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2006). *The figure of Mykhailo Hrushevskiyi in Polish historiography (late 19th-20th centuries)* [Postat Mykhaila Hrushevskoho v polskii istoriografii (kinets XIX – XX st.)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 5, 67–82. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008a). *Zhyttievyi i tvorchyi shliakh M. Hrushevskoho v yuvileinykh otsinkakh 1926 r.* [The life and creative path of M. Hrushevskyi in the jubilee evaluations of 1926]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal - Ukrainian historical magazine*, 6, 111–125. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008b). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykh (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [The creative heritage of Mykhailo Hrushevskyi in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Kyiv–Drohobych, 494 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010). *Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu* [Hrushevsky studies: methodological problems of progress]. *Kraieznnavstvo – Local history*, 3, 29-35. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2011a). *Hrushevskiana Ruslana Pyroha* [Hrushevskiana by Ruslan Pyrig]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2-3 (273), 290-298. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2011). *Doslidzhennia retseptsii tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii ukrainskoi diaspory (40-80-ti roky)* [Study of the reception of Mykhailo Hrushevsky's creative heritage in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s-80s)]. *Studii z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rokiv – Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917-1921*, 72-82. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2012a). *Hrushevskiana na storinkakh «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu» (1991–2010 rr.)* [Hrushevskiana on the pages of the "Ukrainian Historical Journal" (1991–2010)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 22, 483-498. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2012b). *Postat Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [The figure of Mykhailo Hrushevskyi in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Drohobych, 169 s. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2013). *Monografichna hrushevskiana: sprobа uzahalnennia* [Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats – Gurdjieff's historical readings: Collection of scientific papers*, 6, 104-107. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2015). *Dobryi istoryk, ale pohanyi polityk»: retsepsiia tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho pislia 1914 roku* [A good historian, but a bad politician": the reception of the creative heritage of Mykhailo Hrushevskyi after 1914]. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2016a). *Hromadsko-politychna diialnist Mykhaila Hrushevskoho v Halychyni v otsinkakh suchasnykh* [Social and political activities of Mykhailo Hrushevskyi in Galicia in the assessment of contemporaries]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F*, LXXI, 65–88. [in Ukrainian].

-
- Telvak, V.** (2016b). P'iat yuvileiv Mykhaila Hrushevskoho [Five jubilees of Mykhailo Hrushevsky]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*. 2, 4-50. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskiyi ta Oleksandr Barvinskyyi na tli ukrainskoho rukhu kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Mykhailo Hrushevskiyi and Oleksandr Barvinskyyi against the background of the Ukrainian movement of the end of the 19th - the first third of the 20th century]. *Zapysky NTSh. Pratsi Istorychno-filosofskoi septsii - Notes of NTSH. Proceedings of the Historical and Philosophical Section*, CCLXX, 82–102. [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., Telvak, V.P.** (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky science: gains, losses, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 5, 4-16. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Kurylyshyn, K., Telvak, V.** (2022). Mykhailo Hrushevskiyi ta chasopys «Dilo»: spivpratsia, konflikty, retseptsii (do 1914 r.) [Mykhailo Hrushevskiyi and the magazine "Dilo": cooperation, conflicts, reception (until 1914)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy - Manuscript and book heritage of Ukraine*, 28, 347–371. [in Ukrainian].
- Telvak, V. V., Telvak, V. P.** (2022). Mykhailo Hrushevskiyi u koli frantsuzkykh koleh: problemy retseptsii [Mykhailo Hrushevskiyi in the circle of French colleagues: problems of reception]. *Eminak*. 4 (40), 120–138. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Sabinskyyi, M.** (2022). «Boi za Hrushevskoho»: doba Ukrainiskoi revoliutsii v dyskusiiakh diaspornykh intelektualiv povoiennoho dvadtsiatylittia ["Battles for Hrushevskiyi": the era of the Ukrainian revolution in the discussions of diaspora intellectuals of the post-war twenty years]. *Eminak*, 1 (37), 100–109. [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu., Verba, I.** (2005). *Mykhailo Hrushevskiyi* [Mykhailo Hrushevskiyi]. Kyiv, 351 s. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavronsky). *Eastern Skhidnoievropeiskiyi istorychnyi visnyk - European Historical Bulletin*. 7, 46–53. [in English].
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskiyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*. XXIV/2, 89–104. [in English].
- Telvak, V., Yanyshyn, B.** (2021). „Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. 25, 1, 71–90. [in English].

Надійшла до редакції / Received: 10.01.2025

Схвалено до друку / Accepted: 18.02.2025